

Популяризатор творчості М.П. Старицького Дмитро Дмитрович Сигаревич (1868-1914)

Монументальна творчість М.П. Старицького була широко znana серед його сучасників по всій території України. Серед важливих центрів, з якими підтримував живі контакти митець та члени його родини варто відзначити столицю Українського Причорномор'я - Одесу. Тут наприкінці XIX - на початку XX ст. з успіхом відбувались постанови його п'єс, мешкали його численні друзі, передусім Є. Чикаленко та М. Комаров, з яким він підтримував листування з приводу видання своїх творів та ін. проблем. Метою цієї етапі є висвітлення біографії маловідомого сучасним історикам та мистецтвознавцям популяризатора творчості М. Старицького, педагога з Одеси та Катеринославщини, одного з провідників тамтешнього українського національного руху Дмитра Дмитровича Сигаревича (1868 — 1914). Він доволі часто лише згаданий у статтях з історії українського національного руху, краєзнавчих нарисах, є й спеціально йому присвячені розвідки [1]. Однак ці згадки та нариси не відзначаються комплексністю і до того ж ніде він не розглядається в контексті біографії М.П. Старицького.

Д. Сигаревич народився 29 липня 1868 р. у родині дворянина штабс-офіцера, а згодом фінансового урядовця Дмитра Миколайовича Сигаревича та Антоніни Йосипівни у місті Заслав Волинської губернії [2, с. 4-5]. У 10-11 років Д. Сигаревич переїхав разом з батьками до Одеси, де його батько посів місце банківського службовця. Середню освіту Дмитро здобув у 3 Одеській чоловічій гімназії. Його особистість сформувалась передусім під впливом голови одеської української громади вчителя історії та мови цієї гімназії Леоніда Анастасійовича Смоленського. Все подальше життя Д. Сигаревич зберігав пієтет до свого вчителя, відзначаючи глибину його думок, відданість ідеї українського національного визволення та гуманізації

суспільства. Схоже на те, що свою поведінку у житті він фактично моделював за взірцем свого вчителя-ідеалу [3].

Під час здобуття вищої освіти у 1888 - 1892 рр. на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету (перші півтора року навчався на юридичному факультеті) юнак відчув вплив професора кафедри російської історії, теж українського патріота О.І. Маркевича, який привернув увагу юнака до глибини та сили українських дум [4, с. 35-36]. В останні роки навчання Дмитро разом з низкою інших студентів-українців заснував першу в історії НУ українську громаду, що стала одним з осередків знаменитого «Братства тарасівців». Після завершення навчання в університеті Дмитро розпочав діяльність у «дорослій» громаді на чолі з А. Смоленським. Є. Чикаленко називав Д. Сигаревича серед членів, щиро відданих справі національного відродження українського народу [5, с. 151].

Д. Сигаревич виконував дві основні функції: зв'язкового з галичанами та своєрідного дядьки наставника для одеської студентської молоді, в тому числі курсисток. Наприкінці 1890-х років одесит налагодив стосунки з М. Грушевським та Науковим товариством ім. Т. Шевченка. Він брав участь в роботі товариства, обміні літературою, підтримував листування. Найважливішими були особисті подорожі Д. Сигаревича до Галичини. У 1897 р. разом з дружиною під час їхньої весільної подорожі за кордон, вони виконали доручення громади в різних справах до НТШ. У 1899 р. його відрядили вже спеціально у громадських справах [6]. У 1900 р. Д. Сигаревич привіз львів'янам пожертви одеситів на українську культурну справу та зустрівся з І. Франком, О. Маковієм та В. Гнатюком [7, с. 26]. На засіданнях одеської громади Д. Сигаревич інформував однодумців про життя українців у Галичині.

Д. Сигаревич загалом посідав у громаді місце своєрідного «міністра зовнішніх справ». У 1897 р. Д. Сигаревич був делегатом від Одеси на велелюдному таємному з'їзді представників української інтелігенції у Києві з метою формування «Загальної української безпартійної демократичної організації» за уча-

сті М. Старицького, де могло відбутися особисте знайомство між одеситом та киянином [8, с. VIII].

Справа налагодження зв'язків з молоддю полегшувалася тим, що Д. Сигаревич інтенсивно викладав російську мову та історію у низці одеських гімназій: жіночих гімназіях Куракіної, К.С. Пашковської, О.Г. Шольц, А. Полікарпової-Козленко, п'ятій чоловічій. Міським гімназістам, що майже всі ніколи не бували у сільській місцевості, Д. Сигаревич намагався прищепити вміння бачити навколишнє середовище. У 1902 р. він здійснив з гімназістками подорож у район Тирасполя [9]. А. Ніковський навів захоплений образ Д.Сигаревича-викладача, що різоче нагадує образ А. Смоленського: «мав гарний голос і вмів промовляти з великою експресією. На лекціях бували такі моменти, що дзвоник давно вже зробив перерву і кінець її, вже інший учитель заходить до класу, а Д.Д., захоплений сам широко змальованою картиною з європейської історії, нічого не чує так сам, як і його зачаровані слухачки. Історію знав дуже добре, засвоїв кращі критичні методи вивчення її та як педагог, умів більше інших учителів зацікавити своїх учениць історією ... Не виходив ніколи за межі даних науки та історичної правди і цим приносив велику користь молодій українській аудиторії, що тоді готова приймати все на віру та впадати в захват од кожного факту з української історії та сучасного життя» [10]. Недаремно, за спогадами Л.О. Василевської («Дніпрова Чайка»), згадуючи про Д. Сигаревича, сучасники додавали до його імені такі промовисті епітети як «молодий полеміст», «вогненний». Як людину великого темпераменту, глибоких знань, широкої освіти згадував свого приятеля А. Синявський. «надзвичайно жваву та енергійну людину, широко освічену, особливо добре ознайомлену з польсько-українськими відносинами» - Б. Комаров. «Прекрасним педагогом и воспитателем, гуманным начальником, сердечнейшим человеком», вважав Д. Сигаревича І. Смоленський [11].

Обраний 14 березня 1900 р. членом педагогічного відділу Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (ІФТ при НУ), Д. Сигаревич 6 років регулярно брав

участь у його засіданнях, дискусіях, виступав з доповідями, обстоюючи демократичні традиції у вихованні. Вплив Д. Сигаревича збільшився з призначенням його завдяки зусиллям громадянців у 1902 р. на посаду директора сирітського притулку. Користуючись віддаленістю притулку від центру міста, Д. Сигаревич і тут намагався згуртувати молодь з метою поширення українського світогляду, читаючи дітям «Кобзар» і та лекції з історії України.

Як один з організаторів першої української студентської групи і отже засновник українського студентського руху в НУ, Д. Сигаревич мав всі підстави втілювати свій досвід у молодшому поколінні студентів набору останніх років XIX - початку XX ст. У 1900-1901 рр. студент фізико-математичного факультету НУ Б. Комаров згадував, що з «молодим, талановитим вчителем історії» Д. Сигаревичем він познайомився завдяки дружбі з його братом Володимиром. У вересні 1900 р. педагог запропонував своєму братові та Б. Комарову прочитати працю М. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия», проте для обох праця виявилася зважкою для розуміння. Кілька місяців потому Д. Сигаревич запросив Б. Комарова, брата та ще трьох студентів додому, прослухати в його виконанні курс з історії України, але натомість прочитав лекцію про Французьку революцію (одну з і улюблених тем А. Смоленського). Нечисленні слухачі були вражені тим як промовець рельєфно та з ентузіазмом описав події, які наче воскресли перед їх очима [12, с. 159]. Однак, ледве окреслившись, громада була розвіяна репресіями за участь у студентських заворушеннях.

Попри таку увагу до історії революцій, у листі до В. Гнатюка від 5 квітня 1901 р. більше нарікав не на владу, а на необережність та радикалізм самих студентів. Д. Сигаревич писав, що «сього академічного року зложився в університеті невеличкий гурток український» [13, арк. 1]. Причиною швидкого занепаду цього гуртка, за свідченням Д. Сигаревича, стала жвава участь його членів у студентських заворушеннях. Діяч ремствував з приводу нехтування молоддю увіщувань старших про

необхідність більш обережної лінії поведінки, «пам'ятаючи як трудно з'єднатися українській молодіжці». За спостереженнями одеського кореспондента В. Гнатюка, $\frac{3}{4}$ українського гуртка була виключена з університету і змушена продовжити навчання або в інших закладах, або за кордоном.

Однак вже восени 1903 р. одеська українська студентська громада відродилася зі вступом, а частково поверненням, до університету та жіночих курсів низки харизматичних осіб [14]. Місію основного «дядьки-наставника» узяв на себе Д. Сигаревич, який надавав приміщення для зборів, шевченківських свят. Під час шевченківського свята він виголосив молоді гарний і змістовний реферат, що підсилив їх однесений настрій. Однак невдовзі одеська студентська громада була розгромлена, а більшість учасників звільнені з університету. М. Гордієвський наголошував, що вплив Д. Сигаревича на молодь сягав далеко поза межі Одеси. Коші під час зимових вакацій до Одеси приїжджали з Києва студентки та курсистки задля встановлення зв'язків з Одеською українською громадою, вони завжди збиралися у Сигаревича [15].

До менш системних, але від того не менш важливих і помітних напрямків діяльності Д. Сигаревича в одеській громаді слід зарахувати публіцистичну творчість та організацію культурно-просвітницьких акцій. Напередодні революції Д. Сигаревич заявив про себе як автор двох культурологічних статей про кобзарів та М. Старицького. Він наголошував на більшій ступені ліричності та драматизму дум порівняно з російськими билинами, що забезпечує першим більший резонанс у душах слухачів. «Якщо б кобзарі зчезли, український народ втратив би носіїв рідної, самобутньої культури, рідна інтелігенція - сильного збудника любови до рідного, культура — чудових інтерпретаторів скарбниць народної музики та поезії», - резюмував автор [16].

У статті про М. Старицького Д. Сигаревич визначив митця як видатного працівника на рідній ниві. Основними джерелами для характеристики були спогади митця про М. Лисенка, надруковані в «Киевской старине», стаття І. Франка в «Літератур-

но-науковому віснику», яка на зауваження одесита, поклала край нападкам на письменника та відвела йому почесне місце в літературі, стаття М. Костомарова. Д. Сигаревич вважав М. Старицького представником напрямку в літературі, адепти якого прагнули відображати суспільні ідеали. Він високо оцінив ліричну творчість М. Старицького, підкресливши самобутність, а не просте копіювання Т. Шевченка. Вважаючи його письменником-інтелігентом, Д. Сигаревич зазначив, що уся його муза просякнута відтинком скорботи, глибоким громадянським почуттям. Одесит порівняв письменника з М. Некрасовим, підкресливши, що між ними є різниця у розмірі, але не в якості таланту. Натомість є однакова сутність: прагнення бути виразником народного та будь-якого іншого горя перед інтелігенцією, бути поетом-народником у кращому значенні цього слова. Д. Сигаревич підкреслив, що зі школи М. Старицького вийшли такі письменники як Грінченко, Самійленко, Леся Українка, Кримський. Підкреслив він і значення перекладацької діяльності письменника. Основним сенсом, або ідеалом письменника Д. Сигаревич вважав виведення української літератури з тісних рамок на ширший шлях суспільних ідеалів та культурних інтересів [17]. Згадані статті з'явилися під псевдонімом, що напевно пояснюється побоюваннями автора за свої посади у гімназіях в умовах цезурного тиску. Унікальним внеском Д. Сигаревича в українське життя Одеси була організація виступів у місті українських кобзарів. Наприкінці 1903 р. у Народній аудиторії з великим успіхом співав сліпий кобзар з Чернігівщини Т. Пархоменко [18, с. 35], а згодом його учень Г. Ткаченко.

У революційні 1905 — 1907 роки увиразнились всі попередні напрямки діяльності Д. Сигаревича. Двома основними «революційними плацдармами» для Д. Сигаревича стали ІФТ при НУ та одеське Українське товариство «Просвіта». Найважливішим кроком Д. Сигаревича в ІФТ при НУ було запрошення на 210 засідання 24 березня 1906 р. вже згаданого кобзаря Т. Пархоменка. Вперше в офіційному російсько-імперському науковому товаристві його члени та багато сторонніх осіб ма-

ли можливість почути виконання українських дум, зокрема «Буря на Чорному морі», «Морозенко», жартівливі пісні [19, с. 10]. Перед початком виступу кобзаря виступив Д. Сигаревич про значення українських дум. Акція мала великий успіх, а її організатор отримав слова подяки від ІФТ при НУ. Однак сучасники та подальші дослідники не зафіксували цю подію, напевно, ототожнивши її з приїздом кобзаря 1903 року.

Д. Сигаревич належав до найактивніших та найталановитіших промовців Одеської «Просвіти». Серед прочитаних ним дев'яти доповідей-рефератів є доповідь 1906 року під назвою «Поет М. Старицький» [20, с. 12]. На жаль, текст цієї доповіді не зберігся і доводиться припустити, що вона ґрунтувалась на вже згаданій статті. У 1906 р. Д. Сигаревич був одним з авторів листа до Ради професорів НУ за впровадження в освітній процес кафедр українознавства та викладання цих предметів українською мовою, який підписали 86 осіб. Зміст петиції більш нагадував рішучий ультиматум, в якому одесити засуджували нещодавню політику утисків українського народу [21 с. 93-96]. Заява підготувала ґрунт для викладання в НУ у 1907 — 1908 рр. О. Грушевського, який вперше у практиці російсько-імперських університетів прочитав спецкурс з історії України українською мовою. Про прагнення Д. Сигаревича поширити свій вплив поза межі Одеси свідчить те, що у 1906 р. він опублікував 4 статті в уманській газеті, в якій висловив свої соціалістично-націоналістичні переконання [22].

В умовах реакції у серпні 1907 р. Д. Сигаревича змусили разом з родиною залишити Одесу. Згадуючи про ці події у 1919 р. Б. Комаров зауважив, що він «найкращу пам'ять по собі він залишив як енергійна, здібна до організаційної діяльності людина, що цю енергію і цю здібність обертала передусім на благо рідного краю. За це придбав собі почесне місце серед тих діячів, що в тяжкі часи підготовляв українську ниву в різноплемінній та зденационалізованій Одесі і тим поклали тут міцні підвалини для сучасної нашої національної праці» [23].

Заключний період життя Д. Сигаревича пов'язаний з тодішньою Катеринославщиною - містами Кам'янське (сучас-

ний Дніпродзержинськ) та Олександрівськ (Запоріжжя), що безумовно слід вважати фактичним засланням у «глуху» провінцію, незважаючи на те, що він здобув тут важливі педагогічні посади — викладача та завідувача приватної гімназії у Кам'янському, інспектора (1909-1911) та директора (1911 - 1914) Олександрівського комерційного училища [24]. Разом з ним викладала його дружина, яка залишилась на педагогічній ниві принаймні до 1917 р., коли відомості про неї обриваються. Недаремно Дніпрова Чайка вважала Д. Сигаревича лише променем у завжди сонному, м'явому Олександрівську [25]. Д. Дорошенко теж зауважив, що як людина створена для великого культурного центру, жвавий, нервовий, увесь захоплений рідною справою, Д. Сигаревич знаходив мало грушу у напівнімецькому Олександрівську, про що неодноразово казав. Б. Комаров згадував про те, що в листі до М. Комарова він так писав про перебування у Кам'янському: «то була почесна зсилка з обов'язком тихо сидіти, нічого не говорити і не писати під страхом кожної хвилини бути позбавленим посади» (на жаль, сліди цього листування у великому епістолярному сегменті особового фонду М. Комарова відсутні). Натомість Д. Сигаревич з захопленням згадував про одеські часи.

Але й у Кам'янському педагог не втратив життєву енергію: організував оркестр, хор, гімнастику, педагогічний гурток. Більші перспективи перед ним відкрив перехід до Олександрівська. Сучасники пов'язували це передусім з тим, що комерційні гімназії були підпорядковані більш ліберальному міністерству торгівлі та промисловості. Тут він «зробився справжнім духовним батьком для своїх учнів, в яких старанно виховував людину в найкращому розумінні цього слова», заснував історичний учнівський гурток, розкопував з учнями стародавні кургани, виступав на сімейно-педагогічному гуртку міста Олександрівська, ювілеях місцевих діячів та загальновідомих письменників [26], підтримував знайомство з Д. Дорошенко та Д. Яворницьким та іншими членами Катеринославської вченої архівної комісії, на засіданні якої 27 лютого 1911 р. виступив з доповіддю «Т. Шевченко яко народний по-

ет» Не відмовився Д. Сигаревич і від націєтворчої суспільної діяльності: підтримував контакт з Олександрівською, Катеринославською та Львівською «Просвітами». В Олександрівському народному домі та бібліотеці читав лекції з історії. Дише смертельна хвороба не дозволила йому прочитати на початку 1914 р. реферат про Т. Шевченка у Катеринославі [27]. У 1912 р. члени Товариства Українських поступовців провели в Олександрівську у приміщенні комерційного училища підпільний порайонний український з'їзд Катеринославщини [28, с. 110].

Як автору Д. Сигаревичу в цей час вдалося вийти на загальноукраїнський і навіть загальноросійський рівень, адже його етапі на педагогічні теми були вперше опубліковані у столичних журналах [29], а стаття про М. Комарова - у київській газеті «Рада». У педагогічних статтях він як і на засіданнях ІФТ при НУ закликав до виховання загально освіченої людини, застосування образних методів навчання. В галузі українознавства він намагався реалізувати одеські творчі плани. У доповненому вигляді він видав свою статтю про кобзарів [30], проте, незважаючи на тривалу подвигницьку працю щодо популяризації кобзарства в сучасній історіографії про нього забули [31].

На Катеринославщині Д. Сигаревич захопився новою для себе темою: козакознавством, чому сприяло знаходження неподалік училища могили кошового Задунайської Січі Осипа Гладкого. Разом з відомим етнографом Я. Новицьким він відвідав місця Чортомлицької Січі [32], планував подорож на місця Берестейської битви і готував статтю з описанням своїх мандрівок [33]. Символічно, що поховали Д. Сигаревича біля Дніпра під кам'яним хрестом запорізьких козаків [34, с. 11-116]. Похорон діяча викликав широкий резонанс, супроводжуючись присутністю численних діячів з Одеси та Катеринославщини: від соратників покійного до міського голови. На його смерть відгукнулися некрологами одеські, олександрівські, катеринославські, київські видання. Показово, що саме Д. Сигаревич був згаданий у розпал боротьби одеських українців за свої національні права у 1919 р. в якості їх своєрідного

духовного батька, а наприкінці 1920-х — на початку 1930-х зображений як передвісник свободи українців, яка, як помилково здавалося багатьом у добу українізації, вже здобута [35].

Найпроникливішу, хоча й не абсолютно вірну оцінку, навів анонімний автор «Ради» (імовірно, С. Єфремов), який зарахував Д. Сигаревича до діячів, мало відомих широкому загалу поза межами міст, де вони працювали, не відомих публіцистів, белетристів, поетів, але в високій мірі корисних для українського громадянства своєю організаційною працею. Як впливові члени українського суспільства своєю енергією вони давали змогу працювати й українським письменникам, вченим і публіцистам, але самі не записали своїх імен в історію народу, бо після них лишилось мало матеріальних документів, але будували, робили історію не менше, ніж відомі та прославлені сучасники [36]. Сучасники вважали Д. Сигаревича автором лише кількох публікацій, окрім М. Гордієвського, який навів 19. Нами виявлено 27, але і що цифру не слід вважати остаточною. Втім, справа не в кількості публікацій, а в тій великій ролі, що відіграв Д. Сигаревич передусім у такому важливому? аспекті націєтворення як комунікативний, ставши зв'язковим між кількома ареалами української цивілізації. Не менш помітним є його внесок у просвітницько-дидактичний аспект як організатора молодіжного українського руху, передання молоді україноцентричної національної пам'яті. В цьому аспекті Д. Сигаревич став еманцією свого вчителя А. Смоленського. Менш помітним був Д. Сигаревич як публіцист, хоча й тут він виявився автором знакової, бо першої україномовної, одеської пресової публікації. Стаття та промова Д. Сигаревича про М. Старицького навряд чи стала видатною віхою в історіографії творчості видатного драматурга. Однак опублікована та виголошена у такому проблемному для українців соціокультурному одеському полі, вона безумовно в свій час сприяла популяризації на півдні України української культури загалом.

Джерела та література:

1. Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - С. 2805; Болдирев О. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX — початку XX ст. - Одеса, 1994. - С. 100, 116; Чабан М. Діячі Січеської «Просвіти» (1905 — 1921). — Дн-к, 2002. — С. 401 — 405; Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866 - 1951). - Дн-к, 2003. - С. 11, 67, 70-77 та ін.; Зленко Г.Д. Громаді віддав себе // Зленко Г.Д. Лицарі досвітніх вогнів. 33 портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 років. - Одеса, 2005. - С. 48-54; Мисечко А.І. Український рух в Одесі наприкінці XIX - початку XX ст. — Одеса, 2006. - С. 15, 17, 20, 26, 29, 34; Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи. — К., 2009. — С. 57, 151, 249, 378.
2. Список студентов и посторонних слушателей Императорского Новороссийского университета в осеннем полугодии 1890-1891 уч. года. — Одесса, 1890. — 39 с.
3. Сигаревич Д. Жертва старого режима // Одесский листок. — 1905. — 17 ноября.
4. Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. - 1904. - № 11. — С. 35-36.
5. Чикаленко Є. Спогади (1861 — 1917). — К., 2003. — 415 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ). - Ф. X. - Спр. 5069.
7. Листування Володимира Гнатюка з Михайлом Грушевським / Упор., автор вст., комент. та покажч. доц. Н.В. Руденко. - Запоріжжя, 2006. — 91 с.
8. Ерастов С. Спогади / Упор. І. Старовойтенко, О. Рибалка // Пам'ятки України: історія та культура. - 2006 - № 3. - С. I-XXXVI.
9. С-ч Д. Ученическая экскурсия в Кицканский монастырь // Записки Крымского горного клуба. — 1902. - № 9-10. — С. 13-17.
10. Василько А. Д. Сигаревич // Рада. - 1914. — 27 березня.
11. Смоленский И.А. Д.Д. Сигаревич // Южная мысль. — 1914. - 18 марта.
12. Комаров Б. Мої університети // Дом князя Гагарина. — В. 6. — Ч. 1. — Одесса, 2011.-С. 158-170.
13. Відділ рукопису Львівської Національної наукової бібліотеки ім. Стефаника НАН України. — Ф. 34. — Оп. 1. - Спр. 504. — Арк. 1.
14. Чикаленко Г. Українська студентська громада в Одесі в 1903-04 р. // 3 минулого. - Варшава, 1939. - Т. 2. - С. 74 - 88.
15. ІР НБУВ. - Ф. X. - Спр. 5069.
16. Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. — 1904. — № 11. — С. 33-36.
17. Корнич Д. М.П. Старицкий // Южные записки. — 1904. — № 20. - С. 39-43.
18. Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. - 1904. - № 11. — С. 35.
19. Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском Университете. - Т. XVI. - 1910. - Протоколы. - С. 10.

20. Одчот Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1906 рік. - Одеса, 1907. - С. 16; Одчот товариства «Просвіта» за 1907 рік. - Одеса, 1908. - С. 12.
21. Державний архів Одеської області. — Ф. 45. — Оп. 11. — Спр. 26. - Арк. 93-96.
22. Народна українська школа // Народна польза. - Умань, 1906. - № 64; Українські товариства «Просвіта» // Народна польза. - Умань, 1906. - № 53; Націоналізація чи власність // Народна польза. - Умань, 1906. - № 50; Глухой край - глухне люди // Народна польза. - Умань, 1906. - № 63.
23. Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. - 1919. - 4 квітня.
24. Придніпровський край. — 1914. -25 марта; Отклики жизни. - 1914. 27 марта.
25. Дніпрова чайка. Знову плаче Україна (Пам'яті Д. Сигаревича) // Рада. - 1914. — 27 березня.
26. Сигаревич Д.Д. Тридцатилетие педагогической, общественной и литературной деятельности директора Александровского городского Коммерческого училища И. Я. Акинфиева. - Александровск, 1910. - 30 с.; Сигаревич Д.Д. О мотивах поэзии Чехова. - Александровск, 1910. - 13 с.; Сигаревич Д.Д. День памяти А. Толстого в Александровском коммерческом училище. — 1910. — 16 с.
27. Рала. - 1914. - 20 лютого.
28. Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866-1951). - Дн-к, 2003. - 284 с.
29. Сигаревич Д. О домашнем чтении по литературе // Вестник воспитания. - 1910. — № 6. - С. 109-122; Сигаревич Д. О методике и целях изучения иностранных языков в средней школе. (Заметки стороннего наблюдателя) // Вестник воспитания. - 1911. -№ 6. -С. 156-171.
30. Сигаревич Д. О кобзарях. — Александровск, 1909. - 9 с.
31. Матяш І.Б. Українські народні душі: дослідження, видання, виконавці. Історичний нарис. Бібліографічний покажчик. - К., 2008. — 240 с.
32. Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. - 1919. - 4 квітня; ІР НБУВ. - Ф. X. - Спр. 5069.
33. Д.Д. Д.Д. Сигаревич // Світло. — 1914. — № 7-8. — С. 98-101.
34. Синявський А. Д. Сигаревич // Синявський А. Вибрані праці. - К., 1993. - С. 111-116.
35. Гордівський Д.Д. Сигаревич (з нагоди 15-х роковин смерті). До історії українського руху в Одесі // Известия. — 1929. - 7 квітня.
36. Памяти громадян // Рада. - 1914. — 27 березня.